

MOLNÁR ILDIKÓ

Irodalmi levelezéskutatás és nemzeti identitástudat. Jancsó Elemér felvilágosodáskutatásai*

Jancsó Elemér 43 év nevelői-tudósi munka után – amelyből 25 évet a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen a magyar irodalomtörténet professzoraként töltött el – a levéltári és könyvtári kutatómunkát tartotta élete legnagyobb élményének.¹ Mesterének e téren Kelemen Lajost tekintette, ő volt az, aki egy Jancsóéknál tett 1917-es marosújvári családi látogatás során az akkor még 15 éves Jancsó Elemért lenyűgözte, és lelkébe oltotta a hagyományok szeretetét, az elmúlt korszakok szépségét felfedező tudósi szenvedélyt. Kelemen Lajos tanácsainak tanárjelöltként, majd középiskolai és egyetemi tanársága alatt is sokat köszönhetett. Jancsó Elemér szenvedélyes kutató volt, akit a nagy elődökkel való beszélgetések során az érdekelt a legjobban, amikor azok tudományos felfedezéseik történetét mesélték el:

Éppen a nagy kutató-tudósokkal (Kelemen Lajos, Bitay Árpád, Veress Endre, Mályusz Elemér és mások) folytatott beszélgetések győztek meg arról, hogy az irodalmi múlt elveszteknek hitt vagy kallódó emlékeinek megtalálásához nem elég csak a tárgyismeret, vagy a régi gyűjtemények katalógus-rendszerének áttanulmányozása, hanem alkotó képzeletre van szükség, minden lehetőség számbavételére, ha a kitűzött célt el akarjuk érni.²

Jancsó Elemér meggyőződése volt, hogy az irodalom- és művelődéstörténet kutatásának legbiztosabb módszere a nagy gyűjtemények alapítóinak, a kiváló művelődésszervezők életének és levelezésének a tanulmányozása, hiszen az ő eredményeik, tapasztalataik a kutató számára rengeteg tanulsággal járnak. Jancsó Elemér elsősorban Benkő József, Teleki Sámuel, Aranka György, Gheorghe Barițiu, Nicolae Iorga, Veress Endre munkásságára gondolt.

Jancsó Elemér számára igazi nagy örömet az jelentett, amikor egy-egy irodalmi adatra sokáig tartó keresés után bukkant rá:

* Ez a tanulmány az OTKA K 105283 jelű Babits kritikai kiadás kutatásának keretében valósult meg.

1 JANCSÓ Elemér, „Az elfelejtett múlt üzenete: Egy kutató-tudós emlékeiből”, *A Hét* 1970/5: 4.

2 *Uo.*

1937-ben szabad időmben Kelemen Lajos kutatói dolgozószobájában dolgoztam. Rengeteg Aranka Györgyre vonatkozó anyagot adott. Többször érdeklődtem egy levélkötege iránt, amelynek felvetésem szerint az egyetemi könyvtárban kellett lennie – de ő tagadta feltevésem helyességét. Tiszteletlenségnek véltem vitatkozni vele, mert mindig önzetlenül segített. Egy alkalommal Kelemen Lajos hirtelen felállt asztalától, s a mellette lévő iratokkal megakart szék felborult. Odaszaladtam, hogy segítsék felvenni a földre hullott holmikat, mikor nagy meglepetésemre elém bukkant Aranka György évek óta keresett levélkötege – harminckét kiadatlan levéllel. Kelemen Lajos évekkel ezelőtti rendezés és tanulmányozás céljából kivett iratokat és az asztala melletti székre tette. [...]³

Ugyanilyen nagy örömet okozó felfedezése volt Káli Nagy Lázár színháztörténetének felfedezése. Ferenczi Zoltán könyvéből tudta, hogy Káli Nagy Lázár 1821-ben megírta a Farkas utcai színház létrejöttének és építésének történetét. A kéziratot azonban, amire Ferenczi hivatkozott, sehol sem találta:

Egyik alkalommal a Jókai utcában sétáltam, és szokásom szerint megálltam a kapu alatti alkalmi könyvárusok kirakatai előtt. Néhány ritka színháztörténeti könyvet vásároltam, amikor a könyvespolc melletti szemétkosárra nézve, egy tépett kéziratot pillantottam meg. Kivettem a lim-lomok közül és nagy örömömre – szinte hinni sem akartam – Káli Nagy Lázár elveszett kézírata került a kezembe.⁴

Mindez 1939-ben történt, ezzel indította útjára Jancsó Elemér az *Erdélyi Ritkaságok* 18 kötetes sorozatát.

E tudósi szenvedély mellett egyetemi tanári munkásságának fő területét is a tudományos munkára való felkészítésben látta.

Jancsó Elemér munkásságában a kortárs irodalom és a felvilágosodás kora irodalmának kutatása mindvégig párhuzamosan történt. Ennek oka, hogy Jancsó Elemér a francia és magyar szakos doktori és tanári oklevelét világtörténelemmel egészítette ki. A felvilágosodás tanulmányozásánál arra helyezte a fő hangsúlyt, hogy eredeti kutatásokkal, ismeretlen anyag feltárásával gazdagítsa a szakirodalmat. Érdeklődésének leghangúlyosabb köre a korabeli nyelvi és művelődési mozgalmak voltak, és itt elsősorban a marosvásárhelyi Nyelvművelő Társaság történetét és Aranka György tevékenységét illető kutatásokat kell hangsúlyoznunk. Szintén a felvilágosodással függ össze Jancsó Elemér színészet iránti érdeklődése.⁵ Ez utóbbit természetesen kiegészíti az, hogy több mint kétszázszor stáztált a Comédie-Française-nál Párizsban, így a könyvekből jól

3 JANCÓSÓ Elemér, „Az elfelejtett múlt üzenete: Egy kutató-tudós emlékeiből”, *A Hét* 1970/5: 4.

4 *Uo.*

5 „A tudós és kora”, in HUSZÁR Sándor, *Beszélgések kortárs írókkal*, (Bukarest: Irodalmi Könyvkiadó, 1969), 111–118.

ismert francia drámairodalmat közvetlenül is megismerhette.⁶ Bekapcsolódott a magyarországi felvilágosodáskutatásokba, munkássága a korszak kutatása során azért is megkerülhetetlen, mert olyan forrásmunkákat rendezett sajtó alá, amelyek alapműveknek tekinthetők. Fő területe tehát a kolozsvári és erdélyi levéltárakban kéziratban maradt irodalom feltárása volt. Különösen érdekelték Jancsó Elemért a külföldet járt erdélyi diákok feljegyzései, a napló- és emlékirat-irodalom. Meggyőződése volt, hogy ezek készítették elő a későbbi elbeszélés- és regényirodalmat. Ezen a területen is alapműveket rendezett sajtó alá, főként a 18 kötetes *Erdélyi Ritkaságok* sorozatra kell gondolni vagy *Az Erdélyi Nyelvművelő Társaság iratai* című munkájára. A *Régi Magyar Könyvtár* és a *Magyar Irodalmi Ritkaságok* mintájára elgondolt *Erdélyi Ritkaságok* sorozattal célja volt az erdélyi irodalom és művelődéstörténet kiadatlan és értékes emlékeinek a megjelentetése. Jancsó Elemér 1942-ben az Erdélyi Tudományos Intézet tudományos kutatója lett, ettől kezdve tanulmányai a felvilágosodás és a reformkor szellemi életére koncentráltak. Az itt végzett kutatások egyik nagyszabású eredménye az 1955-ben megjelent *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai* című munkája.

Jancsó Elemérnek köszönhetjük a 18. század legnagyobb erdélyi levelezésgyűjteményének előkészítését, a színházat felvilágosodás kori okmánytárának jelentős részét. Az irodalmi levelezéskutatás Jancsó Elemér tevékenységében nem merül ki a 18. századi kéziratok feltárásában, párhuzamosan dolgozik a kortárs – azaz a két világháború közötti – irodalom forrásainak, az irodalmi levelezéseknek a gyűjtésén. Ezen a területen több ezer levelet és levélmásolatot gyűjtött össze, melynek kiadását a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekben* indította útjára Bárd Oszkár⁷ és Kuncz Aladár levelezéséből⁸ publikált válogatással 1962-ben,⁹ de bátyja, Jancsó Béla¹⁰ levelezéséből is publikált. Jancsó Elemér nemcsak a *Studia* akadémiai kiadványban jelentette meg a saját tulajdonában lévő levelezéseket, hanem az *Igaz Szóban*,¹¹ az *Utunkban* és a *Korunkban* is.

6 JANCsó Miklós, *Volt egyszer egy Kolozsvár*, (Kolozsvár: Jancsó Alapítvány Kiadó, 2016).

7 Bárd Oszkár hagyatékát Jancsó Elemér rendezte sajtó alá: *Irodalmi levelezések, I–II*. (Berde Mária Bárd Oszkárhoz írt egy, Lucian Blaga Bárd Oszkárhoz írt két és Tóth Zoltán Jancsó Bélához írt egy levele) Közli JANCsó Elemér, (Kolozsvár: Studia, 1969). Különnyomat a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 1969/2 számából.

8 JANCsó Elemér, *Kuncz Aladár irodalmi hagyatékából*, Különnyomat a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 1965/1. számából (Kolozsvár: Akadémia Kiadó, 1965), 166–172. *Irodalmi levelezések*. (Klasszikus magyar írók, valamint Kuncz Aladár leveleiből), *Studia* 1966/2. Különnyomat a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 1966/2. számából.

9 *Bárd Oszkár kiadatlan levelezéséből* közli JANCsó Elemér, Különnyomat a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 1962/6. számából. (Kolozsvár: Studia, 1962), 365–370.

10 *Irodalmi Levelezések I. Kuncz Aladár levelezése, II. Buday György levelei Jancsó Bélához*, Különnyomat a *Nyelv- és Irodalomtudományi közlemények* 1971/1. számából. (Kolozsvár: Studia, 1971), 154–169.

11 Az *Igaz Szó Anyag és Adat* című rovatában. JANCsó Elemér, „Irodalmi levelezés. Tamási Áron levelei Jancsó Bélához, Jancsó Elemérhez és Kuncz Aladárhoz” *Igaz Szó* 17 (1969): 595–601.

Itt kell kiemelni, hogy Jancsó Elemér és Babits Mihály levelezése¹² az 1930-as évek irodalomkritikai vitáiba vezet be bennünket.¹³ Jancsó Elemér 1934 nyarán az otthonról magával vitt jegyzetek alapján Párizsban írt egy tanulmányt *Erdély irodalmi élete 1918-tól napjainkig*¹⁴ címmel. Kolozsvárra Jancsó Elemér Budapesten keresztül tért haza, ahol látogatást tett Babits Mihálnál. Ez a találkozás mindenképpen 1935 áprilisa előtt történhetett, hiszen Babits kifejtette, hogy Jancsó tanulmányának több tételével ugyan nem értett egyet, de közlésre érdemesnek tartotta írását, többek között azért is, mert az erdélyi irodalom megérett a kritikára. A Jancsó–Babits-leveleváltás és annak kontextusa¹⁵ tehát az erdélyi irodalom, magyar irodalom, európai irodalom fogalmainak tisztázásához járul hozzá az 1930-as években, Jancsó Elemért pedig meggyőzte arról, hogy kritikája mindenképpen termékenyítőleg hatott az erdélyi irodalomra és irodalomkritikára. Kuncz Aladár *Fekete kolostorában*¹⁶ érezte Babits megszületettnek azt a művet, mely már európai mércével mérhető.

Jancsó Elemér meggyőződése volt, hogy a 20. század magyar irodalmának levelezésanyagából csak kevés látott napvilágot, ennek feltárását azért tartotta szükségesnek, mert fölismerte, hogy a magántulajdonban lévő írói levelezések szétszóródhatnak, az egyes alkotók halálával el is pusztulhatnak, hiszen tudjuk, hogy Jancsó Béla levelezésével is majdnem ez történt. Jancsó Elemér kezdeményezte egy román, magyar, német anyagot tartalmazó irodalmi múzeum létrehozását.

A feldolgozás szempontjából fontos, hogy ez az anyag akár eredetiben, akár mikrofilmen – lehetőleg egy városban és egy intézményben álljon a kutatók rendelkezésére. Kolozsvár azért volna alkalmas egy ilyen múzeum vagy kutatóintézet létesítésére, mert a román, magyar, német nyelvet és irodalmat ismerő legtöbb szakember itt fejt ki tevékenységét a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen, vagy más intézmény keretében.¹⁷

Jancsó Elemér bátyja, Jancsó Béla levelezéséből is közölt a *Korunkban*, a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekben*, az *Igaz Szóban* és az *Utunkban*. Jancsó Elemér és

12 JANCÓSÓ Elemér, „Babits és az erdélyi irodalom”, *Utunk*, 8 (1971): 2.

13 MOLNÁR Ildikó, „Babits és az erdélyi magyar irodalom. Babits Mihály és Jancsó Elemér leveleváltása”, in „... A KÖNYVTEREMTŐ EMBER...” *Írások Babits Mihályról Téglás János Tiszteletére*, szerk. KÁPOSZTAY János, SIPOS Lajos, 231–239 (Szombathely: Savaria University Press, 2016), 231.

14 JANCÓSÓ Elemér, „Erdélyi irodalmi élete 1918-tól napjainkig”, *Nyugat* 28, 4 sz. (1935): 283–299.

15 E téma részletes kifejtését lásd a fent idézett tanulmányban.

16 Kuncz Aladár irodalmi hagyatékát részben az író unokahúga, Jancsó Elemér felesége, született Máthé Szabó Magda őrizte meg. Ez az irodalmi hagyaték Kunczknak a fogsága után Kolozsvárra vitt csaknem kizárólag családi vonatkozású levelezését, egy-két kéziratát és a hazatérése után hozzá írott leveleket, néhány nyomtatásban megjelent tanulmányát és elbeszélésének kéziratát tartalmazta. Jancsó Elemér a nála megőrzött Kuncz-anyagból több levelet jelentetett meg a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekben*, az *Igaz Szóban*, az *Utunkban*.

17 JANCÓSÓ Elemér, „Irodalmi levelezések”, *Korunk* 30 (1971): 1919–1920.

Jancsó Béla levelezésében az irodalom- és művelődésszervezés foglalja el a központi helyet. Főként a Tizenegyek, majd az Erdélyi Fiatalok mozgalma vonatkozik.

Másik fontos területe Jancsó Elemér kutatásainak az összehasonlító irodalomtudomány és az irodalmi kapcsolatok vizsgálata. Meggyőződése volt, hogy a kortárs irodalmi kapcsolatok feltárását akkor kell megírni, amikor az történik, különben az utókor nem fogja megérteni az élő irodalom erjedését. A román–magyar kapcsolatok feltárása terén a kortárs román szerzők közül elsősorban Emil Isacnak Adyval, Kuncz Aladárral és a modern magyar irodalom más jelentős képviselőivel való kapcsolatait tárta fel, Lucian Blaga versfordításait¹⁸ bevezetővel látta el.

Jancsó Elemér tudományos tevékenységének fontos része az előbbiek mellett a monografikus művek kiadása. Elkészítette a kolozsvári színház történetét: *Az erdélyi színházat hőskora*¹⁹ címmel, majd *A magyar irodalom a felvilágosodás korában*²⁰ című, korszak-monográfiának tekinthető egyetemi jegyzetét, de *Aranka György levelezése*²¹ is ilyen monografikus műnek tekinthető, akárcsak az *Erdélyi Nyelvművelő Társaság iratai* című kiadványa.

Az irodalmi levelezések kiadásának igazi jelentőségét aránylag későn ismerte fel irodalomtörténetírásunk. A pozitivistá irodalomszemlélet érdeme, hogy az 1867 utáni lázas adatgyűjtő munkássága kapcsán először mutat rá a nagy írók és műveltség-szervezők levelezésének fontosságára. A hasonló jellegű nagy külföldi forráskiadványok példáját követve, nálunk is megkezdődik az írói levelezések rendszeres és kritikai kiadása. Kazinczy Ferenc 22 kötetes levelezése (1891–1926) e tekintetben a legkiválóbb és legmintaszerűbb forráskiadvány.²²

Az Erdélyi Tudományos Intézet Jancsó Elemért bízta meg az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratainak és Aranka levelezésének összegyűjtésével: „Az 1941–1943 között összegyűjtött anyagból egy kötet öleli fel a Nyelvművelő Társaság iratait, négy kötet foglalja magában Aranka levelezését. A kiadásra már évekkel ezelőtt előkészített kötetekből a legelső sajtó alatt van”²³

Aranka György tevékenységének az erdélyi felvilágosodás korában kimagasló jelentőségét is meghatározónak tartotta, ez az oka annak, hogy Jancsó életművében állandó

18 Lucian Blaga *legszebb versei*, Vál., szerk., utószó JANCÓSÓ Elemér (Bukarest: Albatros, 1970).

19 KÁLI NAGY Lázár *visszaemlékezései. Az erdélyi színházat hőskora 1792–1821*, Erdélyi Ritkaságok sorozat 4. (Marosvásárhely: Mentor Kiadó, 2009). A témában lásd még JANCÓSÓ Elemér, *A kolozsvári magyar színház múltját illető kutatások*. Különnyomat a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 1968/1. számából.

20 JANCÓSÓ Elemér, *A magyar irodalom a felvilágosodás korában*, (Bukarest: Didaktikai és Pedagógiai Kiadó, 1969).

21 JANCÓSÓ Elemér, *Aranka György levelezése*, (Kolozsvár: Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem–Erdélyi Tudományos Intézet, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., 1947).

22 *Uo.*, 5.

23 *Uo.*, 5.

visszatérő téma volt a Nyelvművelő Társaság és Aranka György munkásságának a feltárása. Aranka levelezése ugyanis legalább három évtized erdélyi szellemi és társadalmi életébe vezeti be a korszakkal foglalkozó kutatókat. Jancsó felismerte Aranka személyének, levelezésének Kazinczyéhoz hasonló jelentőségét az erdélyi felvilágosodás korára vonatkozóan. Aranka tevékenységének enciklopédikus szándéka ragadta magával kutatásai során. Arankának szinte nincs is olyan levele – a hivatali ügyek intézésén kívül – ahol ne foglalkozott volna irodalmi, történeti, vagy nyelvészeti kérdésekkel, és ne buzdította volna barátait a nemzeti művelődés ügyének előmozdítására. Így kapcsolódik össze tehát a Jancsó életműben Aranka személyén keresztül a levelezéskutatás a nemzeti azonosság-tudat kérdéskörének kutatásával. Arankát ugyanis a

[...] felvilágosodás nagy eszme köréből [...] elsősorban a nyelvi és a művelődési kérdések érdeklik. A nemzeti nyelv Aranka meggyőződése szerint út a „világosodás” felé, nemcsak a lelki, de a társadalmi felszabadulás tekintetében is. Kornis Gyula helyesen állapítja meg Aranka műveltségszervezői tevékenységéről, hogy „senki sem domborította ki annyi tudatossággal a felvilágosodás és a nemzeti nyelv szoros kapcsolatát, az anyanyelv és a demokratikus eszmény összefüggését, mint éppen Aranka”. Aranka levelezése hű tükrre átfo-gó, minden problémára kiterjedő művelődéspolitikájának.²⁴

A Nyelvművelő Társaság tevékenysége azért is kiemelten fontos, mert működése megelőzte az 1825-ben létrejött Magyar Tudományos Akadémiát, másrészt meg a Társaság a korszak majdnem minden társadalomtudományi és természettudományi kérdésével foglalkozott, így tehát az 1790–1806 közötti időszak történetének tanulmányozásához elengedhetetlennek tartotta a társaság iratainak, tevékenységének ismeretét.

Jancsó Elemér felismerte az intézménytörténeti kutatások jelentőségét és annak feltáratlan jellegét. A Nyelvművelő Társaság iratait tartalmazó kötet²⁵ kiadásakor azt is világo-sá tette, hogy ezzel a kötettel nem tart semmit lezártnak, hogy további általános- és részmonográfiákra van szükség a korszak végleges értékeléséhez. Célja tehát az volt, hogy az erdélyi felvilágosodás egyik legfontosabb kérdésének a tisztázásához hozzájáruljon és a későbbi kutatások számára az előfeltételek egy részét megteremtse. Jancsó Elemér a kötet bevezetőjében ismerteti a Nyelvművelő Társaság anyagát és az egyes kéziratcsoportok lelőhelyét, ami a későbbi kutatások számára kiindulópontként szolgált.

Ebben a kötetben Jancsó a társaság iratainak és jegyzőkönyveinek a kiadását tartotta sorrendben első feladatának, de kötetét sorozatként képzelte el, így ezt a kötetet követ-hette volna a levelezés és a társaság legjelentősebb tanulmányainak a közlése. Ezen három kötet kiadása után kerülhetett volna sor Jancsó szerint a Nyelvművelő Társaság monografikus feldolgozására.

²⁴ *Uo.*, 8.

²⁵ JANCÓSÓ Elemér, *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai*, (Bukarest: Akadémiai, 1955).

Jancsó Elemér az irodalmi levelezéskutatást a legnehezebb kutatói feladatnak tartotta, nem csupán azért, mert több évtizedet igénybe vevő munkáról van szó, hanem mert a levéltárak rendszerének pontos ismerete mellett általános és minden részletre kiterjedő pontos tárgyismeretet igényel.

Jancsó Elemér módszere és a felvilágosodáskutatások

Az irodalomtörténet-írás gyakorlatában a társadalomtörténeti nézőpontok vizsgálatát Jancsó mindvégig módszerének tekintette. *A felvilágosodástól a romantikáig* című tanulmányában így fogalmazza meg álláspontját:

Az irodalomtörténeti kutatók figyelme csak az utóbbi félszázadban terelődött az egyes korszakok irodalmi életét meghatározó társadalmi tényezők vizsgálata felé. Ezek közül rendkívül fontos az író és olvasó viszonyának, a könyvkiadásnak és a könyvterjesztésnek és általában minden olyan tényezőnek az ismerete, ami felfedi egy korszak irodalmi életének sajátos vonásait, művészi alkotásainak, ízlésformáinak és stílusirányainak társadalmi gyökereit.²⁶

Szilágyi Márton Csokonai-biográfiája is ezt a módszert érvényesíti és egy egész költői életművet vizsgál mikrotörténeti nézőpontból, Csokonait mint társadalmi jelenséget ábrázolja, fölhívja a figyelmet e módszer érvényesítésének aktualitására: „Az irodalom intézményesülési folyamatának a társadalomtörténeti elemzése a magyar irodalomtörténet-írás sűrű feladata lenne”.²⁷

Jancsó Elemér korszakkutatásai ma is aktuális irodalomkritikai szempontokat érvényesítettek, mert az erdélyi felvilágosodásról szóló kutatásai a korszakra vonatkozó intézménytörténeti kutatások hagyományába illeszkedtek, másrészt pedig azért, mert:

[...] a kiválasztott személyek egy ilyen biográfiában nem elsősorban írói munkásságuk immanens értékei és hatástörténeti vagy fejlődéstörténeti jelenség miatt lesznek érdekesek: írói, költői teljesítményük abból a szempontból válik fontossá, hogy a nyilvánvaló, hisz folyamatos irodalmi tevékenységgel és kiadott irodalmi művekkel hitelesített írói ambíció milyen életformával épült egybe. [...] Érdemes azonban arra törekednünk, hogy az egyén választásának tétjét, a szintén vonzerőt jelentő, mégis elhárított magatartásmintákat és életpályamodelleket is számba vegyük, s megpróbáljuk megérteni a biográfia főhősének identitásképleteit is.²⁸

²⁶ JANCÓSÓ Elemér, *A magyar irodalom a felvilágosodás korában*, (Bukarest: Didaktikai és Pedagógiai Kiadó, 1969), 415.

²⁷ SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség. Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Ligatura (Budapest: Ráció Kiadó, 2014), 48.

²⁸ *Uo.*, 52.

Az egyéni életpályamodell számbavétele, a személyes életút, pályafutás és a családi háttér összefüggéseinek vizsgálata adják Jancsó módszerének aktualitását, hiszen azt mutatta meg Aranka-portróján keresztül, hogy az egyén társadalmi szerepének, társadalmi identitásának a kialakításához meghatározó mértékben járultak hozzá a társadalomtörténeti körülmények. Jancsó Elemér nem riadt vissza a filológiai aprómunkától, az óriási kéziratok anyag sajtó alá rendezése bizonyítja a pozitivisták módszer jelenlétét. Sokoldalú művelődéstörténeti munkássága a szellemi-történeti módszer jelenlétét igazolja, az összehasonlító irodalom módszertanának jelenlétét az egyes írói portrék megrajzolásában tapasztalhatjuk, az irodalom-szociológia alkalmazását a *Társadalomtudományi szempontok a magyar irodalomban* (1934) című elméleti jellegű írásában indokolja.

Módszertől függetlenül elmondható azonban, hogy kutatásaiban a tényszerűség elve nagyon meghatározó volt, a dokumentatív jelleg mindvégig érvényesült.

A *felvilágosodás korának magyar irodalma* (1969) című korszak-monográfia meghatározó Jancsó Elemér felvilágosodáskonceptiójának értelmezésében. A *kontextus* részét képezik a kortársak Jancsóról szóló reflexiói. Kovács Győző szerint Jancsó Elemér a *hagyományokat* tárta fel, és a kötet koncepciójának *újszerűségét* emeli ki:

Tartalmilag az általános s a felvilágosodásra vonatkozó bevezető után, világosan kivehetően Jancsó Elemér elsősorban az *irodalomszervező irodalmár magatartástípusát* tárgyalja, amely módot nyújt neki arra, hogy – rejtett és nyílt célkitűzéseinek megfelelően – a magyar felvilágosodás határait kitérítse, kitérítse – „felfelé”. Vagyis: saját koncepciójának eszmekörén belül maradván – nem a hagyományos portrészorrendet alakítja ki. Ily módon követheti Beszenyei Györgyöt – Kármán József, s ilyenképpen kapcsolódhat a magyar jakobinusok mozgalmának történetéhez a Batsányi életmű, másfelől az erdélyi jakobinusok, Barcsay Ábrahám stb.²⁹

A korszakhatárok kiterjesztése felfelé Jancsónál tehát a romantika és realizmus koráig terjed és „az irodalmi megújulás” korába helyezi Berzsenyi Dániel, Kisfaludy Károly, Katona József, Kölcsey Ferenc, Döbrentei Gábor és az *Erdélyi Múzeum*, Bölöni Farkas Sándor és a kolozsvári magyar színház történetének vizsgálatát. A felvilágosodás kora magyar irodalmának vizsgálatát Beszenyei György, Kármán József, a magyar jakobinusok, Batsányi János, Kazinczy Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály, Fazekas Mihály, Barcsay Ábrahám, Aranka György és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság és az erdélyi színház kibontakozása fejezetei adják. Kovács Győző e Jancsó-kötet újszerűségét abban látja, hogy: „[...] a korábbi dokumentatív jelleget kiegészíti a magatartás-történet következetes felvázolásával”.³⁰ Az irodalmi kapcsolatok vizsgálata tehát nemcsak az ösz-

²⁹ Kovács Győző, „A magyar irodalom a felvilágosodás korában”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 75 (1971): 749–750.

³⁰ *Uo.*

sze hasonlító irodalomtudomány területeinek a vizsgálatát jelenti Jancsónál, hanem az irodalomszociológia módszerének érvényesülését is a magatartástörténet-vizsgálaton keresztül. Jancsó Elemér az irodalomszociológia módszerét tartja kora legjellegzetesebb tudományának és elhatárolja magát a módszer világnézeti elköteleződésétől:

A szociológia módszer és életszemlélet sokak szerint egyoldalú világnézeti lekötöttséget és állásfoglalást jelent... Holott a szociológia csak eszköz, módszer, de az irodalomban való felhasználása nem vezet szükségképpen világnézethez, csupán a tények objektív és teljes megmagyarázása vonhat maga után ilyen vagy amolyan világnézeti állásfoglalást.³¹

E módszer magyar hagyományait Szerb Antal és Lukács György munkásságában látja Jancsó alkalmazottnak.

Jancsó Elemér felvilágosodás jegyzetében érvényesíti a mikrotörténet-írás egy sajátos szegmensét, és magatartás-történetet ír akkor, amikor az egyes íróportrék megalkotása során főként az *irodalomszervező, intézményszervező* irodalmár típust rajzolja meg. Gondolhatunk itt elsősorban a Kazinczy-, a Döbrentei-, az Aranka- vagy a Besse nyei-portréra, de a jakobinusmozgalom bemutatása vagy a kolozsvári színészet kialakulása is ebbe a körbe sorolható. Ezeket az íróportrékat a Giovanni Levi-féle *modális életrajzként* is értelmezhetjük.

Ez az életrajztípus, amit modálisnak nevezhetnénk, amennyiben az egyéni életutak csak a tipikus viselkedésformák vagy státuszok illusztrálására szolgálnak, számos analógiát mutat a prozopográfiával: itt valójában nem egy személy, hanem inkább egy olyan egyén életrajzáról van szó, aki egy csoport minden jellemzőjét magába sűrítve hordozza.³²

Ugyanakkor egy másik Levi-féle életrajztípus erőteljesebben érvényesül Jancsónál: az *életrajz- és kontextustípusú*. Itt ugyanis

[...] az életrajz megőrzi sajátos vonásait. A korszak, a milió, a környezet ugyanakkor igen erős hangsúlyt kap. Ezek a tényezők képesek meghatározni egy légkört, amely magyarázatul szolgálna a személyes sorsokra a maguk egyediségében. A *kontextus*nak tulajdonított szerep alapján tulajdonképpen két megközelítést különböztetünk meg. Az egyik esetben az események történelmi és társadalmi háttérének rekonstrukciója [...]. A másik megközelítésben a kontextus a dokumentumok hiányosságainak pótlására szolgál.³³

31 JANCÓSÓ Elemér, *Irodalomtörténet és időszzerűség. Irodalomtörténeti tanulmányok 1929–1970*, (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1972), 64.

32 Giovanni LEVI, „Az életrajz használatáról”, Ford. CZOCH Gábor, *Korall 2* (2000) tél: 81–92, 86.

33 *Uo.*, 86–87.

A kontextus elemzésével teszi meg a korszakra vonatkozó megállapításait, ugyanakkor az egyén szempontjából is vizsgálja a társadalmi meghatározottság szerepét akkor, amikor az egyes írók és tudósok foglalkozásait áttekinti, vagy az írói hivatástudat társadalmi beállítottságát vizsgálja. Kiemeli, hogy a felvilágosodás korában az írók meghatározó része tanár, jogász vagy pap volt, kevés birtokos, orvos vagy műszaki értelmiségi. Az irodalmi intézményesülés folyamatának e korai szakaszában az írói tevékenység nem jelentett megélhetést, tehát a társadalmi státusukat biztosító foglalkozásuk mellett végeztek alkotói tevékenységet. A könyvek megjelentetése a korabeli cenzurális viszonyok mellett problematikus volt, vagy a cenzor akadályozta meg a kiadást, vagy a szerzők maguk féltek a cenzúrától, és nem is próbálkoztak a megjelentetéssel. Ez azonban azt eredményezte, hogy sok szöveg kéziratban maradt. Bessenyei megfogalmazásában a hivatástudat kiegészül egy személyes, erkölcsi tartással: „inkább maradok írásban igazság, mint nyomtatásban hazugság”.³⁴ Jancsó ezt a kéziratot hagyatékot tartja – ön-maga és a jövőbeli kutatónemzedék számára – kötelességének sajtó alá rendezni, amelyet munkásságában az ismert *Erdélyi Ritkaságok* sorozat fémjelez.

A naplók, önéletrások, mint sajtós források, az írói hivatástudat kontextusának a vizsgálata mellett még egy nagyon fontos műfaj történeti kérdést bontanak ki. Jancsó szerint a nem nyomtatásra szánt műfajok sokkal szubjektívebbek lehetnek, hiszen szerzőjüket nem korlátozták a cenzurális viszonyok, sokkal kötetlenebb stílusigény valósult meg ezekben a szövegekben, amely így az elbeszélés és a regény 19. századi megjelenésének az irányába mutat.

A korszakolás kérdése

„A fény századát”, a felvilágosodás korát, Jancsó Elemér az emberiség történetének egyik legszebb fejezeteként értékeli, amely korban a reneszánsz törekvések folytatását látja:

A járható utat, amelyen a magyar felvilágosodás – a közép-és kelet-európai népek rokon mozgalmához hasonlóan – kibontakozott, elsősorban a nemzeti irodalom megteremtéséért vívott küzdelmek jellemzik.³⁵

Jancsó Elemér álláspontja szerint a felvilágosodás-korszak kutatásában azt kell elsősorban megvizsgálni, hogy ezt a sokszínű és új irodalmat milyen történeti-társadalmi fejlődés hozta létre.

³⁴ JANCÓSÉ Elemér, *A felvilágosodástól a romantikáig: Tanulmányok*, (Bukarest: Irodalmi Könyvkiadó, 1966), 16.

³⁵ JANCÓSÉ Elemér, *A magyar irodalom a felvilágosodás korában*, (Bukarest: Pedagógiai és Didaktikai Könyvkiadó, 1969), 7.

Világossá teszi azt is, hogy az irodalomtudomány sokat vitatott korszakolás kérdésében ő milyen álláspontot képvisel, amelyben megfelelés mutatható ki Szauder József az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1969/2–3. számának programadó tanulmányában leközögetett álláspontjával, amely szerint a felvilágosodás határait „lefelé”, illetve „felfelé” is ki kell tágítani.³⁶

Jancsó tehát szemléletében alkalmazkodik az érvényben lévő kánonhoz, mely szerint a magyar felvilágosodás törekvései három szakaszra oszthatók, de módszerében mégis sajátos tud maradni, az erdélyi társadalomtörténet kutatása számára elsődleges szempont maradt.

Jancsó Elemér e félszázad magyar irodalmának jelentőségét a napló- és emlékirat-irodalom fellendülésében látja, amely a 18. század utolsó két évtizedében fellendülő elbeszélő- és regényirodalom kibontakozásának lehetőségeit rejtegette magában. Egy korszak jellegzetességeinek meghatározásánál szerinte nem a létrejött művek számát kell figyelembe venni, hanem azt, hogy „[...] az irodalmi élet jelenségei tükrözik-e a társadalmi haladást. Vajon nevezhető-e a korai felvilágosodásnak e korszak magyar irodalma? Vannak-e már a felvilágosodásnak – akár bölcseleti, akár szépirodalmi vonatkozásban – olyan alkotásai, amelyek e nagy szellemi áramlat jegyeit magukon hordják?”³⁷ Jancsó megállapítja, hogy a kor Voltaire- és Montesquieu-fordításai által a racionalizmus eszméinek a terjedése Bessenyei nemzedékének fellépését készítik elő. Ezen írónemzedék olvasmányait a francia enciklopédisták adják, így közvetlen szálak kapcsolják a magyarországi írókat a nyugat-európai felvilágosodás – francia, angol vagy német – eszmerendszeréhez. Jancsó Elemér a polgári irodalomtörténet-írás azon megállapítását, mely szerint Bessenyei fellépésétől számítható a legújabb kori magyar irodalom kezdete, és amely minden előzmény nélküli, kiegészíti a kortárs filológiai kutatások azon eredményeivel, amely szerint a korai felvilágosodás előkészítette a talajt Bessenyei nemzedékének fellépéséhez.

Záró gondolat

A munkásságát jól ismerő pályatárs, Kántor Lajos szavait idézem:

Jancsó Elemér halálával azonban irodalomtörténet-írásunknak is lezárult egy nagy, közel félévszázados szakasza: az áldozatos gyűjtőmunkáé, a közösségi szolgálat jegyében mindent-vállalásé, a súlyos egyszemélyi felelősségé. Mert voltak időszakok, amikor – némi túlzással jellemezve a feladat nyomasztó súlyát – a romániai magyar irodalom egészében Jancsó Elemér volt az iroda-

³⁶ SZAUDER József, „A XVIII. századi magyar irodalom és a felvilágosodás kutatásának feladatai”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 73 (1969): 131–156.

³⁷ JANCÓSÓ Elemér, *A magyar irodalom a felvilágosodás korában*, (Bukarest: Didaktikai és Pedagógiai Kiadó, 1969), 8.

lomtörténész, akinek meg kellett osztania alkotó energiáját a kéziratgyűjtés és kiadás, a tanítás, a szervezett hagyományápolás, majd az egyetem és az Akadémia között, s végig kellett tanítania a magyar irodalom történetét – egyetemi fokon! – a felvilágosodástól a 20. századig, a kortársakig. Jancsó Elemér szívesen vállalta ezt a feladatot, hiszen egyformán szerette Kazinczyt és Adyt, egyaránt otthonosan mozgott a jakobinus-évek, az erdélyi színház-történet és a két világháború közötti romániai magyar irodalom világában.³⁸

38 KÁNTOR Lajos, „Jancsó Elemér hűsége”, *Korunk* 30 (1971): 1715–1716.